

การศึกษาวิเคราะห์คัลอ์อิสานเชิงพุทธจริยศาสตร์ An Analytical Study of Isan Kalam in Buddhist Ethics Perspectives

พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์ อภิชาโต¹, พิศิษฐ์ โคตรสุโพธิ์²

Phrakru Sankaraksaviwat Apichato¹, Phisit kotsupho²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่¹

คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai Campus¹

Faculty of humanities, Chiang Mai University²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของแนวคิดคัลอ์อิสาน ความหมายและประเภทของคัลอ์อย่างเป็นระบบ เพื่อวิเคราะห์ตีความคัลอ์อิสานในเชิงพุทธจริยศาสตร์ และเพื่อศึกษาอิทธิพลของแนวคิดคัลอ์อิสาน กับวิถีชีวิตสังคมอิสานสมัยปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า

คัลอ์อิสาน เป็นกฎกติกา หรือข้อห้ามทางสังคม ที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม ในการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวอิสานที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาที่แยบยล โดยอ้างอิงศักดิ์สิทธิ์ ในการบัญญัติข้อห้ามมิให้บุคคลประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม แบ่งประเภทของคัลอ์ตามพฤติกรรมของบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม เป็นสามประเภท ได้แก่ คัลอ์ทั่วไป คัลอ์เกี่ยวกับตนเอง และคัลอ์เกี่ยวกับผู้อื่น

เมื่อทำการวิเคราะห์ตีความ พบว่า คัลอ์อิสานทั้งสามประเภทมีพื้นฐานมาจากกรอบแนวคิดพุทธจริยศาสตร์แทบทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีลักษณะการซ้อนทับของแนวคิดพุทธจริยศาสตร์หลายหลักการ และหลายระดับ แต่ก็พบว่าคัลอ์อิสานเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทางจริยศาสตร์มาเป็นวาทกรรมเชิงปฏิบัติอย่างกลมกลืนสามารถนำมาใช้ในการอบรมสั่งสอนและย้ำเตือนข้อห้ามปฏิบัติต่อผู้คนในสังคม ช่วยให้สังคมของชาวอิสานดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข

อิทธิพลของแนวคิดคัลอ์อิสาน กับวิถีชีวิตสังคมอิสานสมัยปัจจุบัน พบว่าครอบครัวในชนบทอิสาน ยังมีการใช้คัลอ์เป็นสื่อในการสั่งสอนลูกหลานอยู่ โดยคนในรุ่น

พ่อแม่ และปู่ย่าตายาย แต่มีแนวโน้มจะมีจำนวนลดลงไปพอสมควร เนื่องจากถูกละเลยจากคนรุ่นใหม่ รวมทั้งสื่อที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศได้เข้ามาแทนที่ความสนใจของเด็กรุ่นใหม่ ทำให้แนวโน้มการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มีความเสี่ยงที่จะสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า

คำสำคัญ: การศึกษาวิเคราะห์; พุทธจริยศาสตร์

Abstract

The objectives of this research were (1) to study background of Isan Kalam, meaning, and type of Kalam, (2) to interpret Isan Kalam in Buddhist ethics perspectives, and (3) to study influence of Kalam to livelihood of Isan society in present time.

The finding as;

(1) Isan Kalam was rule or taboo discourse of society. It was practical guide for individual and common for living together. It was formative order of Isan people. It was strategically local wisdom by referred to holy things for defending people do not make anything as wrong way and make wellbeing and harmony society. Type of Kalam which divided by human behavior conclude; the General Kalam, the Self Kalam, and the Other Kalam.

(2) When interpreted Isan Kalam in Buddhist ethics perspectives, most of Isan Kalam was founded with Buddhist ethics perspectives. Although, there are multi-perspectives and level of Buddhist ethics were overlapping in each Kalam, I found that Isan Kalam was integrated any ethics concepts to be smoothly practical discourse and use to teach and remind rule of society. It can make wellbeing and harmony society for Isan people.

(3) When considerate influence of Kalam to livelihood of Isan society in present time, I found that Isan rural household use Kalam for teach and protect their children from wrong behavior, specifically in first and second generation as grand parent and parent. However, sustainable tendency of Isan

Kalam is reducing because new generation of Isan people do not interesting and was replaced by another media from information technology.

Keywords: Buddhist; Ethics

บทนำ

ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย นับเป็นดินแดนถิ่นกำเนิด และที่อยู่อาศัยของชนเผ่าไทยลาวมาเป็นเวลาช้านาน ภาษา ศิลปะ วรรณกรรม วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของชาวอีสานมีเค้ามูลมาจากแหล่งเดียวกันกับชนชาวไทยลาวลุ่มแม่น้ำโขง ที่อาศัยอยู่ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Great Mekong Sub-region: GMS) ตั้งแต่แคว้นสิบสองปันนา ในมณฑลยูนนานของจีน ในหลวงพระบาง เวียงจันทน์ สุวรรณเขต และจำปาศักดิ์ของลาว โดยภาพรวมแล้วภาษา ศิลปะ วัฒนธรรม ของผู้คนเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกันในสาระสำคัญ มีแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อยที่แปรเปลี่ยนไปตามสภาพของท้องถิ่น และกาลเวลา (เบญจวรรณ นาราสัจ, 255: 1)

ชาวอีสานส่วนใหญ่ เป็นคนที่ยึดมั่นในหลักธรรมแห่งศาสนา เชื่อในเรื่องบุญกรรม แต่กั้ตระหนักในคุณค่าของการพึ่งตนเองยิ่งกว่าพึ่งผู้อื่นหรือพึ่งบุญวาสนา ความโอบอ้อมอารี มีน้ำใจ โอนอ่อนผ่อนปรนผู้อื่น เป็นลักษณะอีกประการหนึ่งของชาวอีสาน ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าเป็นคนรักความสงบ ไม่ชอบความขัดแย้งและดำรงตนเรียบง่าย นอกจากนี้ ด้วยความใกล้ชิดกับธรรมชาติเพราะต้องพึ่งพาในการดำรงชีวิต ทำให้ชาวอีสานสังเกต จดจำ วิเคราะห์ และสรุปผลที่เกิดขึ้นนำมาเปรียบเทียบกับชีวิตและสังคมมนุษย์ นำมาร้อยเรียงเป็นบทสุภาษิตใน รูปแบบของกาพย์กลอนคล้องจองไพเราะ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นคำสอน คำแนะนำ คำเตือนสติ และข้อคิดในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังเป็นคำปริศนา คำทาย คำตลกเหน็บแนม คำเกี่ยวพาราสี ถ้อยคำสำนวนเหล่านี้มีทั้งที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และที่บอกเล่าสืบต่อกันมาด้วยการขับลำทำเพลง และการพูดจาในชีวิตประจำวัน (บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และ นภาพร พิมพัวร์เมธากุล, 2546: 2)

ภาษาและวรรณกรรมอีสาน ที่มีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ซึ่งนอกจากจะมุ่งใช้ในการติดต่อสื่อสาร (Communication) ระหว่างกันแล้ว ยังรู้จักเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมกับกาลเทศะ (Time and Space) ตลอดจนสามารถปรุงแต่งศิลปะการใช้ภาษาให้มีความสละสลวย งดงามมากยิ่งขึ้น ความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมอีสานที่แสดงออกมาในรูปแบบของการ

ใช้ภาษา มีทั้งที่อยู่ในรูปแบบลายลักษณ์วรรณกรรม (Written Literatures) ซึ่งมักพบจากใบลาน ที่ถูกจารหรือจารึกไว้ (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, 2546: 2) และอยู่ในรูปแบบมุขปาฐะวรรณกรรม (Oral Literatures) หรือวรรณกรรมที่ถูกถ่ายทอดโดยการบอกเล่าหรือขับร้อง (พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล, 2549: 1)

เมื่อพิจารณาเฉพาะการใช้ภาษาในรูปแบบมุขปาฐะวรรณกรรม หรือวรรณกรรมที่ถูกถ่ายทอดโดยการบอกเล่าหรือขับร้องดังกล่าว พบว่า ชาวอีสานมีการถ่ายทอดเรื่องราวที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ซึ่งเกี่ยวพันแนบแน่นอยู่กับประเพณีวัฒนธรรมของชาวอีสานผ่านภาษาในรูปแบบการบอกเล่าหรือขับร้องในหลายลักษณะ เช่น การเล่านิทานก้อม หมอลำกลอน หมอลำเรื่อง ฃญา ตลอดจนคะลำอีสาน (ISAN Kalam)

คะลำ (Kalam) หมายถึง สิ่งต้องห้าม (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2545: 12) หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นกฎกติกา หรือข้อห้ามทางสังคม ที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม ในการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวอีสาน ที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาที่แยบยล โดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในการบัญญัติข้อห้ามมิให้บุคคลประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, 2546: 71)

ทั้งนี้ หากจะแบ่งประเภทของคะลำแล้ว สามารถแบ่งออกกว้างๆ ตามสิ่งที่ได้ไปเกี่ยวข้อง หรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ คะลำที่สัมพันธ์กับบุคคล เช่น เมียกินก่อนผัว คะลำ คะลำที่สัมพันธ์กับสถานที่ เช่น ห้ามศพผ่านนาเขา คะลำ และคะลำที่สัมพันธ์กับเวลา เช่น แจกข้าวในวันพระ คะลำ (สััน้ำ จันทรเพ็ญ และคณะ, 2549: 330)

จากการศึกษาในเบื้องต้น พบว่า คะลำหรือข้อห้ามแต่ละสำนวน แม้ว่าจะมีลักษณะตรงไปตรงมา แต่ก็มีคามหมายลึกซึ้ง และสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมเอาไว้เตือนใจ ดังนั้น เมื่ออ่านคะลำแต่ละสำนวน หากผู้อ่านได้คิดใคร่ครวญแล้วจะได้ทั้งคติธรรม สติปัญญาและก่อให้เกิดความคิดไตร่ตรอง ตัวอย่างเช่น

“ให้เขยนั่งสูง นั่งชาช่วยห้าง ต่อหน้าเจ้าโคตรลูงตา คะลำ” (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และ นภาพร พิมพ์วรรณธากุล, 2546: 74)

คะลำข้างต้น หมายถึง ห้ามลูกสะใภ้ ลูกเขย นั่งสูงหรือนั่งไขว่ห้างต่อหน้าญาติผู้ใหญ่ และลูง ตา เพราะเป็นกิริยาที่ไม่สุภาพ และแสดงถึงความไม่เคารพญาติผู้ใหญ่

“กินเข่าบ่อัดฝาก่อง บ่ฮู้เก็บฮู้เมียน คะลำ”

คะลำข้างต้น หมายถึง ห้ามกินข้าวแล้วไม่ปิดฝากะติบข้าว หรือไม่เก็บสำหรับ

กับข้าว เพราะแสดงถึงความมั่งก่ายและไม่เรียบร้อย

“ฝนมีดพร้า หอกดาบ สิวขวาน กางคิ่น คะล่ำ” (บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และ นภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, 2546: 78)

กะล่ำข้างต้น หมายถึง ห้ามลับมีด พร้า หอก ดาบ สิว ขวาน หรืออุปกรณ์ที่มีคม ในเวลากลางคืน เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวมีแสงสว่างไม่เพียงพอ อาจพลาดถูกคมของ อุปกรณ์เหล่านั้นบาดเจ็บได้ หรือคนในบ้านอาจเดินชนจนได้รับบาดเจ็บ

จากตัวอย่างกะล่ำดังกล่าว จะเห็นได้ว่าวิธีคิด การอบรมสั่งสอน การขัดเกลาใน วัฒนธรรมของชาวอีสานนั้นได้ถูกสรุป เป็นคำพูด หรือวลีภาษิตที่สั้นกระชับ มีความหมาย เชิงปรัชญา และเป็นภาษาที่เรียบง่ายของชาวอีสานที่มีมาแต่บรรพกาล (Primitive) ดังนั้น วิธีคิดตามแนวนี้นี้จึงหมายถึง องค์รวมของหลักการ หรือเหตุผลในเชิงคุณค่าและความหมาย ต่ออุดมการณ์ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสม ขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัว กับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่ต่างกัน (อานนท์ กาญจนพันธ์, 2553: 105) และอาจกล่าวได้ว่า คะล่ำอีสานที่สืบทอดกันมาแต่บรรพกาล ก็มีลักษณะครอบคลุมความหมายของวิธีดังกล่าว

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น จะเห็นได้ว่า คะล่ำอีสาน นับเป็นมรดกทางสังคม อย่างหนึ่ง ทั้งในทางที่เป็นประโยชน์และในทางที่เป็นจุดด้อย ส่วนที่เป็นประโยชน์เพราะเป็น สิ่งที่มีคุณค่าเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมของบรรพชนที่มีแนวคิดเชิงคติธรรมแฝงอยู่มาก และที่ว่าเป็นจุดด้อยนั้นเพราะยากแก่การที่จะจดจำ การนำไปถ่ายทอดและอธิบายความ หมาย เนื่องจากต้องอาศัยการตีความในถ้อยคำซึ่งซ่อนหลักธรรมคำสอนไว้ เพราะฉะนั้น ผู้มี ศักยภาพที่จะนำจริยธรรมที่แฝงอยู่ในกะล่ำอีสาน ไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมนั้นยังมีน้อย อีกทั้งผู้วิจัยเชื่อว่า ในการศึกษากะล่ำอีสาน จำเป็นต้องศึกษาวิธีคิดด้านจริยธรรม คุณธรรม ของชาวอีสาน ในเชิงพุทธจริยศาสตร์อย่างแท้จริง ถึงแม้ว่าจะมีผู้รู้ได้รวบรวมและตีความ คะล่ำเอาไว้มากมาย แต่ก็ยังไม่มีท่านผู้ใดจัดศึกษาแนวคิดกะล่ำในเชิงพุทธจริยศาสตร์อย่าง เป็นระบบ และแนวคิด คะล่ำอีสาน ยังคงมีอิทธิพลต่อความเชื่อและวิถีชีวิตของสังคมอีสาน สมัยปัจจุบัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีแรงบันดาลใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เพื่อตีความกะล่ำอีสานใน เชิงพุทธจริยศาสตร์อย่างเป็นระบบ และศึกษาอิทธิพลของแนวคิดกะล่ำต่อวิถีชีวิตคนอีสาน สมัยปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่ความรู้และกระบวนการขัดเกลาสังคม ด้านคุณธรรม ผ่านวรรณกรรม “กะล่ำ” แก่ชาวอีสานร่วมสมัย อันจะเอื้อประโยชน์ในการ

ศึกษาวัฒนธรรมและองค์ความรู้อีสาน ต่อไป

แนวคิดของพุทธจริยศาสตร์

แนวคิดพุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics) ที่จัดเป็นจริยศาสตร์ศาสนา เนื่องจากพุทธ-จริยศาสตร์ มีรากฐานจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วจะพบว่าพุทธจริยศาสตร์ มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากจริยศาสตร์ศาสนาอื่นๆ กล่าวคือ พุทธ-จริยศาสตร์ไม่มีลักษณะบังคับ และมีความเป็นสมบูรณนิยม (Thanissaro Bhikkhu, 2007: 36)

ในลักษณะแรก แนวคิดพุทธจริยศาสตร์ ไม่ได้มีลักษณะบังคับเหมือนกฎหมาย และมีบทลงโทษ เหมือนบางศาสนา เช่น เมื่อชาวพุทธทำผิดศีล จะไม่มีข้อบังคับอันใดที่จะต้องให้ชาวพุทธต้องได้รับโทษ แต่เสนอให้พิจารณาเพียงว่าทำผิดศีลจะมีผลจากการกระทำนั้น ที่เรียกว่ากรรม อันเป็นจากการกระทำของผู้นั้นเอง เช่น หากทำกรรมช้อปาณาติบาต จะมีผลทำให้อายุสั้น มีโรครุม เป็นต้น

อีกลักษณะหนึ่ง แนวคิดพุทธจริยศาสตร์มีความเป็นสมบูรณนิยม (Absolutely) กล่าวคือเป็นหลักความประพฤติที่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัว โดยที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปมาเช่นเดียวกับ จริยศาสตร์ศาสนาอื่น ที่มักกำหนดเป็นหลักสากลที่ครอบคลุมมนุษย์ทุกคน เช่น หลักเบญจศีล เช่น การฆ่าสัตว์ ไม่ว่าจะใครอะไร สัตว์เล็ก น้อยใหญ่ ที่ใด เวลาใด หรือการลักทรัพย์ ไม่ว่าจะลักของใคร ที่ไหน เมื่อไหร่ เวลาใดก็จัดว่าเป็นอกุศลนาทาน ไม่มีข้อยกเว้นถือว่าผิดศีล และมีผลเป็นบาปอย่างแน่นอน (Thanissaro Bhikkhu, 2007 : 37)

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของพุทธจริยศาสตร์ สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ พุทธจริยศาสตร์จารีต (Traditional Buddhist Ethics) และพุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย (Contemporary Buddhist Ethics) (Edelglass, William and Garfield, Jay L., 2009: 43)

พุทธจริยศาสตร์ประเภทแรก ที่เป็นพุทธจริยศาสตร์จารีต หมายถึง คำสอนที่มาจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักความจริงสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและให้ผู้ถือปฏิบัติได้ปฏิบัติตามเพื่อการพ้นทุกข์ หลักของความเป็นจริงตามธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ที่สรรพสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่ มีภาวะของอนัตตา หลักกรรมและหลักศรัทธา โดยที่พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อกรรม ผลของกรรม รวมไปถึงสรรพชีวิตล้วนมีกรรมหรือการกระทำเป็นผู้กำหนด ไม่ใช่สิ่งอื่นใดมากำหนดบันดาล หรือหลักปฏิจจสมุปบาท-อิทัปปัจจยตา ที่สัมพันธ์ความเป็นเหตุผล ไม่มีสรรพสิ่งใดที่เกิดขึ้นโดยไม่เป็นเหตุเป็นผลของกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าสิ่งนี้มีอีกสิ่งหนึ่งจึงมี

สิ่งนี้เกิด อีกสิ่งหนึ่งจึงเกิด

ในหลักการทางพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมาก ที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต และสถานภาพของผู้ปฏิบัติ เช่น ธรรมของชาวบ้านที่เรียกว่าคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในแบบชาวบ้าน เรียกว่า ฆราวาสธรรม ธรรมของพระราชานหรือนักปกครอง เรียกว่า ทศพิธราชธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เอื้อและสอดคล้องกับการปฏิบัติตามแนวทางของสถานภาพ (Status) ของผู้ปฏิบัติ

ดังนั้น หลักแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาในความหมายนี้ เมื่อสรุปรวมอาจนินยามตามโอวาทปาฏิโมกข์ที่ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาสามประการ (วคิน อินทสระ, 2541: 52) ได้แก่

- (1) สพพ ปาปสส อภณฺณํ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง
- (2) กุสลสฺสุปสมฺปทา คือ ทำแต่ความดี
- (3) สจิตฺตปริโยทปนํ คือ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

จากหัวใจของพระพุทธศาสนาข้างต้น มุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนละเว้นบาปที่จะเป็นทางนำสู่เหตุผลแห่งความชั่ว ทำให้การกระทำที่จะก่อให้เกิดผลดีเพื่อการปฏิบัติดีไม่เกิด พร้อมทั้งส่งเสริมให้ทำความดี เพื่อความดีงามของการอยู่ร่วมกันในสังคม และเพื่อเป็นฐานของการยกจิตขึ้นสู่ระดับที่สูง ที่เรียกว่าทำจิตให้ผ่องใส ที่มีปลายทางเพื่อการพ้นทุกข์ หรือไปสู่มรรคผลนิพาน (โลกุตระ) เป็นลำดับต่อไป

สำหรับพุทธจริยศาสตร์ประเภทที่สอง คือ พุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย เป็นชุดอธิบายความหมายของพุทธจริยศาสตร์โดยหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ในประเด็นความขัดแย้งต่างๆ หรือเกณฑ์เพื่อการพิจารณาและตัดสินใจในกรณีที่ต้องมีทางเลือก เพื่อยุติข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น

จากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในปัจจุบัน ที่เป็นผลจากความก้าวหน้าในด้านต่างๆ ทำให้เกิดความซับซ้อนทางสังคมเป็นอย่างมาก ดังนั้น การตีความและชุดอธิบายคำสอนในทางศาสนาในรูปแบบเดิม ที่เป็นพุทธจริยศาสตร์จารีต จึงอาจมีข้อจำกัดและไม่สามารถที่จะตอบคำถามประเด็นปัญหาในเชิงสังคมได้อย่างครอบคลุม ระหว่างการปฏิบัติตนเพื่อความดีงามตามศีลธรรม กับความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชีวิต ในฐานะมนุษย์ เช่น การทำแท้งเพื่อรักษาชีวิตแม่ ซึ่งมีลักษณะที่ต้องฆ่าหนึ่งชีวิตเพื่อรักษาอีกชีวิตหนึ่ง หากนำเกณฑ์ทางศีลธรรมในเรื่องศีลข้อปาณาติบาตก็ต้องถือว่าเป็นการฆ่า มีผลเป็นความผิดบาปตามแนวทางของศีล ในทางตรงกันข้ามถ้าหากไม่ทำก็หมายความว่าแม่จะต้องเสียชีวิตไปด้วย

หรือถ้าแม่ตายแต่ถูกรอดชีวิต เติบโตต่อมาก็อาจไม่มีคนดูแล ดังนั้น ความขัดแย้งเชิงศีลธรรมกับการตัดสินใจทำแท้ง ฆ่า ผิดศีล จึงตกอยู่กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นแพทย์ แม่ หรือญาติพี่น้อง ซึ่งคงไม่มีคำตอบเลยที่เดียวแต่ก็ต้องพิจารณาบนความหลากหลายของเหตุผลและเงื่อนไข ต่อการที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในที่สุด

อีกตัวอย่างหนึ่ง ที่แสดงความซับซ้อนทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อหลักจริยธรรม คือ กรณีโสเภณีที่ต้องทนทำอาชีพนี้เพื่อหาเลี้ยงพ่อแม่ ซึ่งแน่นอนว่าผู้ประกอบการอาชีพนี้ย่อมผิดศีล 5 ในข้อ กาเมสุมิฉฉาจาร แต่อีกด้านหนึ่ง คือ บาทบาปที่แสดงออกถึงความกตัญญู และหน้าที่ในฐานะบุตรพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ เป็นต้น ดังนั้น เหตุผลของความขัดกันในหลักการที่เป็นตัวศีลธรรมแท้ ที่ผู้ฝ่าฝืนต้องผิดศีลอย่างแน่นอน กับหลักของความเป็นจริงในฐานะเป็นมนุษย์ที่เป็นผู้ดำเนินชีวิต จะต้องตัดสินใจและเลือกว่าจะกระทำอย่างไร ทำให้ต้องมีชุดความรู้ของพุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย เพื่อการอธิบายความขัดแย้งเหล่านี้

แนวทางที่เกิดจากชุดของคำอธิบายในพุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย ย่อมเป็นเกณฑ์วินิจฉัยเพื่อเป็นทางเลือก อันนำไปสู่การตัดสินใจของผู้กระทำเองว่า จะใช้กรอบและเกณฑ์ในการตัดสินใจ ซึ่งมีสองเกณฑ์เป็นหลัก คือ เกณฑ์เชิงประโยชน์เป็นหลัก และเกณฑ์เชิงศีลธรรมเป็นหลัก ซึ่งเมื่อผู้ปฏิบัติได้รับคำแนะนำจากพุทธจริยศาสตร์สมัยใหม่ ผู้ปฏิบัติเองก็จะต้องตัดสินใจเลือกโดยรู้ตามเงื่อนไขอย่างรอบด้านว่า เมื่อเลือกอันใดอันหนึ่ง ก็ต้องได้รับผล อันเป็นเงื่อนไขของการตัดสินใจนั้น เช่น ในกรณีการทำแท้ง ถ้าเลือกเอาเกณฑ์ที่ยึดประโยชน์เป็นหลัก ผู้กระทำก็ต้องรู้ว่าผิดศีล ว่าด้วยการทำปาณาติบาต และเป็นบาป แต่ในเวลาเดียวกันก็เพื่อประโยชน์ของการดำรงชีวิตอยู่ของแม่ และประโยชน์ของชีวิตลูกคนอื่นที่เกิดก่อน รวมถึงการรักษาครอบครัวไม่ให้แตกลาย แต่หากเลือกที่จะยึดถือเกณฑ์ที่ยึดศีลธรรมเป็นหลัก เพื่อรักษาความดีงามตามหลักทางศาสนา แม้ม่ายก็ยอมเสียสละ ถือเป็นการสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม ก็ต้องเสียประโยชน์หรือทางเลือกในการจะรอดชีวิต และลูกที่เกิดก่อนก็ต้องกำพร้าและอาจต้องไม่มีคนดูแล เลี้ยงดู เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เกณฑ์ทางพุทธจริยศาสตร์ ประเภทนี้อาจมีเหตุผลอื่นในการที่จะมาอธิบายหรือความจำเป็น ซึ่งพุทธศาสนาเองก็มีคำสอนอื่นในการอธิบายปรากฏการณ์ของความเป็นมนุษย์ในหลายกรณี เช่น หลักกรรม กมมุนา วตติ โลโก หรือ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หลักของไตรลักษณ์ ที่เชื่อว่าความเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไป หรือหลักของความเป็นเหตุเป็นผลกัน หรือปฏิจกสมุปบาท-อิทัปปัจจยตา เป็นต้น มาช่วยอธิบายประเด็นความขัดแย้งทางจริยธรรม หนึ่งที่เกิดขึ้นได้ เพื่อเป็นเหตุและผลในการตัดสินใจ

ใจ บนเงื่อนไขการรับผลอันจะเกิดขึ้นจากการตัดสินใจนั้น ของผู้ตัดสินใจด้วยตัวเอง

กล่าวโดยสรุป แนวคิดพุทธจริยศาสตร์ (Buddhist Ethics) มีรากฐานจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากจริยศาสตร์ศาสนาอื่น คือ ไม่มีลักษณะบังคับ และมีความเป็นสมบูรณนิยม พื้นฐานของแนวคิดพุทธจริยศาสตร์ มาจากหัวใจของพระพุทธศาสนาสามประการ ได้แก่ สัพพ ปาปสส อกรรม คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง กุสลสสุปสมปทา คือ ทำแต่ความดี และ สจิตตปริโยทปนํ คือ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของพุทธจริยศาสตร์จาริต อย่างไรก็ตามในสภาพสังคมในปัจจุบันที่มีความซับซ้อนหลากหลาย การใช้หลักการแบบเก่าอาจไม่สามารถให้คำตอบแก่สังคมได้ จึงเกิดพุทธจริยศาสตร์ประเภทที่สอง คือ พุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย เพื่อเป็นชุดอธิบายความหมายของพุทธจริยศาสตร์ในประเด็นความขัดแย้งต่างๆ เพื่อช่วยพิจารณาและตัดสินใจในกรณีที่ต้องมีทางเลือกสองทาง เพื่อเป็นการยุติข้อขัดแย้งหรือปัญหาที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งใช้พุทธจริยศาสตร์จาริต ที่มีพื้นฐานมาจากหัวใจของพระพุทธศาสนาสามประการ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี และ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ตีความคะลำอีสานในเชิงพุทธจริยศาสตร์

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

ผู้วิจัยได้ศึกษาตามจุดประสงค์ที่ได้วางไว้ข้างต้น และได้ข้อค้นพบ ดังนี้

1. คะลำอีสาน เป็นกฎกติกา หรือข้อห้ามทางสังคม ที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม ในการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวอีสานที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาที่แยบยล โดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในการบัญญัติข้อห้ามมิให้บุคคลประพฤติปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ทั้งนี้ หากจะแบ่งประเภทของคะลำแล้ว พบว่า ยังไม่มีรูปแบบการแบ่งประเภทที่ชัดเจน เนื่องจากตัวบทของคะลำบางสำนวนมีนัยความหมายที่ทับซ้อนกันในหลายมิติ ผู้วิจัย จึงได้แบ่งประเภทของคะลำตามพฤติกรรมของตัวแสดง (Actor) ที่มีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม เป็นสามประเภท ได้แก่ คะลำทั่วไป คะลำเกี่ยวกับตนเอง และคะลำเกี่ยวกับผู้อื่น

2. เมื่อทำการวิเคราะห์ตีความ พบว่า คะลำอีสานทั้งสามประเภทมีพื้นฐานมาจากกรอบแนวคิดพุทธจริยศาสตร์แทบทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีลักษณะการซ้อนทับของแนวคิดพุทธจริยศาสตร์หลายหลักการ และหลายระดับ แต่ก็พบว่าคะลำอีสานเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทางจริยศาสตร์มาเป็นวาทกรรมเชิงปฏิบัติอย่างกลมกลืนสามารถนำมาใช้ในการ

อบรมสั่งสอนและย้ำเตือนข้อห้ามปฏิบัติต่อผู้คนในสังคม ช่วยให้สังคมของชาวอีสานดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข

นอกจากนี้ ลักษณะข้อแนะนำเชิงจริยธรรมในคະລຳอีสาน มีลักษณะเป็นข้อแนะนำที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรือบริบทในขณะนั้น (Existential Context) อันแสดงถึงคุณธรรมที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์และการใช้เหตุผลทางจริยธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยเน้นการลงมือทำและความพากเพียร ความอดทน ความรอบคอบ และการเอาตัวรอดจากสถานการณ์ที่คับขัน

3. อิทธิพลของแนวคิดคະລຳอีสาน กับวิถีชีวิตสังคมอีสานสมัยปัจจุบัน พบว่าครอบครัวในชนบทอีสาน ยังมีการใช้คະລຳเป็นสื่อในการสั่งสอนลูกหลานอยู่ โดยคนในรุ่นพ่อแม่ และปู่ย่าตายาย แต่มีแนวโน้มจะมีจำนวนลดลงไปพอสมควร และมักถูกละเลยจากคนรุ่นใหม่ เนื่องจากเป็นคำภาษาอีสานโบราณ บางคำเด็กรุ่นใหม่ไม่สามารถเข้าใจหรือตีความได้ หรือตีความได้แต่ความหมายก็ถูกตีความบิดเบือนไป อีกทั้ง ในปัจจุบันสื่อที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยเฉพาะอินเทอร์เน็ตได้เข้ามาแทนที่ความสนใจของเด็กรุ่นใหม่ ยิ่งทำให้แนวคิดคະລຳอีสานถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ความสนใจของคนรุ่นใหม่ไปทุกที ทำให้แนวโน้มการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มีความเสี่ยงที่จะสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า

จากการวิจัย ที่พบว่า คະລຳอีสานทั้งสามประเภทมีพื้นฐานมาจากกรอบแนวคิดพุทธจริยศาสตร์แทบทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีลักษณะการซ้อนทับของแนวคิดพุทธจริยศาสตร์หลายหลักการ และหลายระดับ แต่ก็พบว่าคະລຳอีสานเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทางจริยศาสตร์มาเป็นวาทกรรมเชิงปฏิบัติอย่างกลมกลืนสามารถนำมาใช้ในการอบรมสั่งสอนและย้ำเตือนข้อห้ามปฏิบัติต่อผู้คนในสังคม ช่วยให้สังคมของชาวอีสานดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าลักษณะข้อแนะนำเชิงจริยธรรมในคະລຳอีสาน มีลักษณะเป็นข้อแนะนำที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรือบริบทในขณะนั้น (Existential Context) อันแสดงถึงคุณธรรมที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์และการใช้เหตุผลทางจริยธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยเน้นการลงมือทำและความพากเพียร ความอดทน ความรอบคอบ และการเอาตัวรอดจากสถานการณ์ที่คับขัน

โดยภาพรวมแล้วหลักเกี่ยวกับความดีในบทคະລຳของอีสาน หรือหลักจริยธรรมของอีสานเป็นหลักที่สัมพันธ์กับชีวิตของบุคคล สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติตลอดจนลักษณะภูมิประเทศของอีสาน ทำให้อีสานมีหลักจริยธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว หลักการดำเนินชีวิตในสภาพแวดล้อมที่มีความยากลำบากในการหาอยู่หากิน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับ

การแสวงหาอาหารการทำการได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม และได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของคະລຳພາສີອີສານที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการค้ารังชีพ

คະລຳພາສີອີສานยังเกี่ยวข้องกับการสร้างหลักจริยธรรมที่อาศัยอำนาจของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (Supernature) ทำให้กลายเป็อำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม การระบุถึงสิ่งที่ต้องห้าม โดยใช้หลักของสิ่งที่ถือเป็นข้อห้าม ข้อควรเว้น สิ่งที่ไม่ควรทำ หรือทำแล้วไม่ถูกต้องดีงาม หรือไม่สอดคล้องกับหน้าที่นั้นเอง ลักษณะของคະລຳส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต บางข้อจะเห็นได้ว่าเกิด

จากประสบการณ์ที่สั่งสมกันมาอย่างยาวนานจนได้ความคิดที่ตกผลึกและกลมกลืนภาษาให้สละสลวยในที่สุด

จากการวิเคราะห์ผู้วิจัยพบคำถามที่น่าสนใจเกี่ยวกับประเด็นทางจริยศาสตร์ คือ ลักษณะทางจริยธรรมที่ปรากฏในคະລຳພາສີອີສານนั้นเน้นจริยธรรมของปัจเจกบุคคลหรือไม่ เราอาจตอบคำถามนี้โดยเริ่มจากบทคະລຳเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต โดยดูว่าส่วนใหญ่แล้วชาวอີສานทำในสิ่งที่เหมือนกันหรือยอมรับหลักการของสังคมที่ได้มาจากคະລຳเหมือนกันหรือไม่ และบทคະລຳของชาวอີສานกลุ่มต่างๆ มีลักษณะเหมือนกันจนทำให้ชาวอີສานยอมรับหลักการสำหรับชาวอີສานทั่วไปมากกว่าที่จะสร้างหลักการดำเนินชีวิตด้วยตนเองหรือไม่ คำตอบก็คือชาวอີສานจะยอมรับหลักการจากคະລຳที่กล่าวถึงการทำให้สังคมหรือชุมชนได้รับการปกป้องคุ้มครองมากกว่าคະລຳที่กล่าวเฉพาะเจาะจงถึงการคุ้มครองปัจเจกบุคคล นั่นคือ ปัจเจกบุคคลต้องเป็นฝ่ายยอมปฏิบัติตามเพื่อให้สังคมสงบสุข แต่ข้อสังเกตนี้เป็นเพียงการสะท้อนให้เห็นว่าจริยธรรมในคະລຳພາສີອີສານให้ความสำคัญกับสังคมมากกว่าปัจเจกบุคคลเท่านั้น แม้จะมุ่งเน้นใช้บังคับใช้ในตัวปัจเจกบุคคล

เมื่อพิจารณาในประเด็นอิทธิพลของแนวคิดคະລຳພາສີອີສาน กับวิถีชีวิตสังคมอີສานสมัยปัจจุบัน ปัจจุบัน สังคมของชาวอີສานจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก อันเป็นผลจากการพัฒนากระแสหลัก และอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ที่มาพร้อมกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ชาวอີສานต้องมีการปรับตัวกับสภาพแวดล้อม และสังคมที่ซับซ้อนและหลากหลาย โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน ที่แตกต่างจากครั้งอดีต โดยเฉพาะในประเด็นของการตะล่อมกลมกลืนเกลตา หรือการขัดเกลตาทางสังคม (Socialization) ที่มีการปรับเปลี่ยนวิธีการสั่งสอน

บรรณานุกรม

- เค.เอ็น. ชยติลเลเก. (2537). **จริยศาสตร์แนวพุทธ**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). แปลโดย สุเชาว์ พลอยชุม.
กรุงเทพมหานคร: โครงการผลิตตำราภาควิชาปรัชญา คณะศาสนาและ
ปรัชญา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ชลิต ชัยครรชิต. (2549). **สังคมและวัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชาย โพธิ์สีดา. (2547). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. นครปฐม: สถาบัน
วิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชูศรี วงศ์รัตน์ (2549). **เทคนิคการเขียนเค้าโครงการวิจัย : แนวทางสู่ความสำเร็จ**
กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไทเนรมิตกิจ อินเตอร์ โปรเกรสซีฟ จำกัด.
- โชติวุฒิ พลวิเศษ. (2545). **การศึกษาตีความผลเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคม
ไทยในปัจจุบัน**. มหาคณิสิต สาขาปรัชญา: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ดุจเดือน พันธมนาวิน. (2549). **หลักและวิธีการประมวลเอกสาร เพื่อความเป็นเลิศใน
การวิจัยทางจิตพฤติกรรมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.
- ทองคำ อ่อนมะนิสอน. (1997). **วัดเจนนานุกมพาสาลาว**. เวียงจันทน์: กะซวงสิกกสาธิการ
สถาบันคั่นคว่ำ วิทยาสาตการสิกกสา.
- บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล และคณะ. (2545). **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน (เว้าอีสาน)**.
ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.
- บุญเกิด พิมพ์วรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรเมธากุล. (2546). **ฮีด-คอง-กะล่ำ**. ขอนแก่น:
คลังนานาวิทยา.
- เบญจวรรณ นาราสัจ. 62551). **ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน**. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประยงค์ แสนบุราณ เทพพร มั่งธานี และภคินิตย์ เพชรปานีวงศ์. (2548). **การตีความ
ผลอีสานเชิงปรัชญา**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พรสวรรค์ สุวรรณศรี. (2547). **การวิเคราะห์คุณค่า การดำรงอยู่ และการสืบทอดผลอีสาน**.
**วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย**.
- พระครูอภิรักษ์ชัยมงคล. (2549). **การศึกษาผลเชิงจริยธรรมที่พระมงคลชาวอีสานนำ
ไปใช้สอน**. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสนมหาบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระเทวินทร์ เทวินโท. **แก่นพุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.
- ม.ป.ปวคิน อินทสระ. (2541). **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทองกราว.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น : มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์ อจท.
- วิทยากร เชียงกุล. (2551). **ปรัชญาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสฺสมหาเถระ). (2515). **พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์.
- สัญญา สะสอง. (2544). **แนวคิดเชิงปรัชญาในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน**. มหาบัณฑิต สาขาปรัชญา: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2537). **พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี. (2550). **วัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน**. อุดรธานี: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี.
- สำลี รักสุทธี. (2550). **สืบสานตำนานงานบุญประเพณีอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.
- สื่อน้ำ จันทรเพ็ญ และคณะ. (2549). **มูลมั่งดังเดิม**. ภาพสีนู้: ประสานการพิมพ์.
- อดิสร เพียงเกษ. **หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ - บทที่ปรากฏในผญาอีสาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อานนท์ กาญจนพันธ์. (2553). **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- อุดม บัวศรี. (2540). **ผญาก้อมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน**. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยา.
- Edelglass, William and Garfield. Jay L. (2009) **Buddhist Philosophy : Essential Readings**. New York: Oxford University Press.
- Keown, Damien. (2001). **The Nature of Buddhist Ethics**. New York : Palgrave.
- Stcherbatsky, Fedor Ippolitovich. **Buddhist Logic**. New York: Dover.
- Thanissaro Bhikkhu. (2007). **The Buddhist Monastic Code**. California: Metta Forest Monastery.